

Małgorzata SIKORA-GACA

Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność biznesu w Gruzji

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Społeczna odpowiedzialność biznesu jest zagadnieniem interdyscyplinarnym. Łączy w sobie wiele aspektów: ekonomiczny, historyczny, kulturowy, socjologiczny, filozoficzny, itd. [21: 9]. W ujęciu dychotomicznym zagadnienie to charakteryzuje przede wszystkim demokracje skonsolidowane, w których stan systemu politycznego pozwala na rozwój „kapitalizmu z ludzką twarzą”. W przypadku Gruzji, która przechodzi trybalny proces transformacji gospodarczej, zagadnienie to posiada specyficzne uwarunkowania.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie za pomocą ujęcia systemowego, społecznej odpowiedzialności biznesu na rynku gruzińskim. W pierwszej kolejności analizie zostanie poddany aspekt historyczny. W celu uwzględnienia zagadnień opartych o sieci współzależności i powiązań z otoczeniem, wyjaśnione zostanie pojęcie kaukaskiej transformacji, która znacznie różni się od tranzycji obserwowanej w Europie Środkowej i Wschodniej. Z uwagi na liczne „wpływy powiernicze” [18: 127], występują uwarunkowania często bardziej azjatyckie niż europejskie. Analizie zostanie poddany przyjęty w tym kraju model biznesowy branżowy, jak i ten oparty na współpracy sektorowej. Społeczna odpowiedzialność biznesu zostanie ujęta w kontekście gruzińskich „wzajemności” i rynkowych współzależności, a także relacji między biznesem, obywatelami, a organizacjami pozarządowymi. Konieczne staje się użycie i wyjaśnienie terminu „elity biznesu” celem analizy wszystkich wcześniej wymienionych zmiennych.

HISTORYCZNE UJĘCIE GRUZIŃSKIEGO BIZNESU

W Gruzji biznes „wolnorynkowy” zaczął kształtować się w 1991 roku, za rządów Z. Gamsachurdi. Cechował go przede wszystkim nacjonalizm i izolacja [39: 13; 10: 2-28]. To czas, w którym ani biznes, ani obywatele nie utożsamiali się z państwem, a niestabilność polityczna i zapaść gospodarcza były powszechne. Od samego początku rozwojowi biznesu towarzyszył wysoki

wskaźnik korupcji. Przemysł sam w sobie, kształtował się w sposób heterogeniczny, a w jego struktury „wchodzili” tylko wybrani.

Społeczną akceptację zyskała „szara strefa”, widoczne były silne wpływy Kremla. Biznesem rządili nomenklaturowi działacze „starego systemu” [39: 17], co wykształtowało liczne struktury tzw. przedsiębiorczości indywidualnej. Silny wpływ na gospodarkę miała sytuacja polityczna; nie bez znaczenia pozostaje tu również aspekt kulturowy. Socjalistyczne tradycje biznesu w Gruzji doprowadziły do pojawienia się w nowej, „niepodległej” rzeczywistości ekonomicznej licznych patologii.

Powszechny był brak mechanizmów restrukturyzacyjnych i masowe stosowanie nierynkowych strategii adaptacyjnych w działalności przedsiębiorstw [32: 5]. Skutkiem tak prowadzonej polityki przemysłowej państwa były liczne kryzysy ekonomiczne, w tym najpoważniejszy w latach 1991-1992. W tym okresie w Gruzji odnotowano zjawisko „politycznego wykorzystania przemysłu” i zaangażowania jego pracowników w działania polityczne [32: 21], które w następnych latach istotnie wpłynęły na proces wyłaniania elit biznesu w tym kraju.

W latach 1992-2003 (okres prezydentury E. Szewardnadze [22]) do Gruzji zaczęli napływać pierwsi inwestorzy zagraniczni, zainteresowani przede wszystkim przemysłem paliwowo-energetycznym. Otoczenie biznesu w tym czasie było zamknięte i nieprzewidywalne, a zasady działania „neobolszewickie”. W 1994 roku współczynnik PKB stanowił ok ¼ wielkości z 1990 roku. Kryzys zniszczył najważniejsze gałęzie przemysłu w państwie [22: 18; 40; 24; 35; 3], a proces prywatyzacji uległ „oligarchizacji” [39: 21]. Biznes i polityka wzajemnie się przenikały, a granica między nimi zacierała [2]. Destruktywna prywatyzacja majątku państwowego przybrała charakter masowy.

W latach 2004-2008 biznes w Gruzji rozwijał się w imponującym tempie. Masowo napływały zagraniczne propozycje współpracy i związany z nimi kapitał. Środowisko biznesowe odstąpiło tym samym od hermetycznej kontroli rynku, na rzecz pieniędzy z „Zachodu”. Dojście do władzy i biznesu młodej elity „modernizacyjnej” przyspieszyło proces licznych reform transformacyjnych, z których najistotniejszą był 12% podatek [2: 10-11] i zmniejszenie wskaźnika korupcji. Przemiany nastąpiły również w sferze biznesowej. Pojawienie się silnej konkurencji, wywołało potrzebę wdrożenia nowych reguł i mechanizmów rynkowych, budowanych w oparciu o zasady korporacjonizmu.

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.

Przełom, który nastąpił w gruzińskim przemyśle w latach 2004-2008, podzielił elity biznesu na te, które dążyły do stabilizacji i te, które sprzeciwiały się kontroli państwa w procesie prywatyzacji [2: 11]. Prawidłową tranzycją utrudniała wojna z Rosją [12: 147], wysokie niezadowolenie społeczne i kryzys polityczny.

Druga kadencja M. Saakaszwilego [39: 15] rozpoczęła nowy etap kształtowania biznesu w Gruzji. Wprowadzono reformy w zakresie gospodarki, zmodernizowano liczne gałęzie przemysłu, co zyskało przychylność Unii Europejskiej i Zachodu. Kolejny kryzys pojawił się w latach 2010-2011, a jego bezpośrednią przyczyną była przede wszystkim wzrastająca inflacja. Problemy finansowe spowodowały zaotrzenie polityki rządu w stosunku do elit biznesu. Odnotowano zjawisko „terrorizmu gospodarczego” [39: 22, 31], które utrzymuje się po dzień dzisiejszy.

Przełomem okazały się ostatnie wydarzenia w Gruzji, a mianowicie B. Iwaniszwili wraz ze swoją partią „Gruzińskie Marzenie” wygrał wybory parlamentarne. Oznacza to, iż władzę w państwie przejął człowiek wywodzący się ze struktur „elity elit”, a kierunek rozwoju społecznej odpowiedzialności biznesu pozostaje pod znakiem zapytania.

Zauważalne są natomiast reformy mające na celu ograniczenie biurokracji i korupcji, stworzenie dogodnych warunków dla rozwoju rodzimego biznesu czy sektora MSP. Efektem tego procesu jest m.in. powolne formowanie klasy średniej, będącej zapleczem dla przyszłych decydentów życia politycznego. Obecne elity biznesu stanowią dość zamkniętą grupę społeczną i przenikanie nowych jednostek w te struktury jest zjawiskiem dość trudnym. Kwestia społecznej odpowiedzialności biznesu jest również dalece dyskusyjna.

„TRYBALNA” TRANSFORMACJA GOSPODARCZA

Mówiąc o transformacji gospodarczej w Gruzji należy uwzględnić charakterystyczny dla regionu model korporacyjnych zmian systemowych [38: 121]. Proces prywatyzacji majątku państwowego [39: 32], który rozpoczęto jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, doprowadził do powstania „klanów biznesowych”, tzw. „elity elit”. Ich społeczna odpowiedzialność uległa centralizacji i personalizacji, co w znacznym stopniu wpłynęło na proces decydowania w wielu sferach życia. Pojęcie „trybalnej” transformacji gospodarczej, deprecjonuje poczucie „misji” cywilizacyjnej i narodowo-politycznej, integrującej społeczeństwo. Wyklucza tym samym odpowiedzialność jakichkolwiek instytucji w kontekście poruszanych zagadnień.

W przypadku Gruzji stosowanie pojęcia „trybalizm” w stosunku do przemian gospodarczych jest całkowicie uzasadnione, wskazuje bowiem na nakazowo-nomenklaturowy typ elit biznesu. Są to tzw. elity „starego porządku”, odpowiedzialne za tworzenie licznych monopolii w zakresie gospodarki [11]. Ich przeciwieństwem są „młode” elity biznesowe, budujące od podstaw zjawisko społecznej odpowiedzialności przemysłu [27] w licznych jego aspektach. Dominacja biznesu klanowego [33: 130], znacznie utrudnia rozwój zjawiska. Problemem jest również brak kontroli państwa nad znaczną częścią gospodarki.

Biznes w Gruzji opiera się w głównej mierze na biurokratycznym absolutyzmie [19], co wykształciło charakterystyczny w regionie „model jednego przedstawiciela”. „Elity elit” już w latach 80’ XX wieku „podzieliły się” gospodarką. Przejęły branże i sektory, które uczyniły „swoją własnością”. Pozycja elit biznesu uzależniona jest od dziedziny przemysłu, którą reprezentują. Największe znaczenie mają: sektor energetyczny, bankowy, nieruchomości i ten związany z przemysłem ciężkim. Taki schemat trybalnej transformacji gospodarczej powoduje, że biznes przenika struktury władzy i istotnie kształtuje proces decydowania politycznego na różnych jego poziomach. Tym samym znacząco hamuje funkcjonowanie w regionie kaukaskim zjawiska społecznej odpowiedzialności biznesu, jako niezgodnego z partykularnymi interesami elit biznesu.

Brak tradycji w zakresie „zachodnich” form własności prywatnej powoduje, iż relacje między biznesem a władzą [16:167-184] przyjmują charakter dość indywidualny, charakterystyczny dla Kaukazu Południowego. Różnica między nimi tkwi w poziomie dominacji, co nie zmienia faktu, że to właśnie biznes „rekrutuje” ludzi władzy.

Prezentowane ujęcie transformacji gospodarczej wprowadza do literatury przemiotu spory niedosyt w zakresie badań nad trybalizmem ekonomicznym. Konsekwencją nie każdej tranzykcji ustrojowej jest wprowadzenie zasad wolnorynkowych [43: 9-10]. Odniesi się to przede wszystkim do państw Kaukazu Południowego i Azji Centralnej, które zachowują swoją specyfikę [27: 12-17].

Do głównych cech trybalnej transformacji gospodarczej można zaliczyć przede wszystkim liberalizację [6: 7] opartą o korupcjoniizm, co oznacza, że nie społeczeństwo a zysk ma tu podstawowe znaczenie. Pozostałe, to: dominacja instytucji nieformalnych, ograniczony proces restrukturyzacji ekonomicznej państwa, niestabilizowana sytuacja prawna przemysłu, wysoki wskaźnik ubóstwa i podziałów społecznych czy biurokratyczno-nomenklaturowy wzorzec

funkcjonowania elit [36: 325-338]. Trybalna transformacja gospodarcza kształtuje model tranzycji bez restrukturyzacji, w której często brakuje miejsca na podstawowe mechanizmy wolnorynkowe.

Problematyka, o której mowa, w kontekście społecznej odpowiedzialności biznesu, nawiązuje do polityki gospodarczej Stanów Zjednoczonych prowadzonej w XIX wieku. To czas, w którym amerykańscy przedsiębiorcy, w tym słynny D. Rockefeller, budowali olbrzymie imperia przemysłowe, nie zważając na etykę swoich działań. W przypadku Gruzji, gospodarcze „otwarcie się na świat” to nie do końca efekt licznych reform, a raczej chęć maksymalizacji zysków we współpracy z kontahentami zagranicznymi. Zjawisko to ma swoje pozytywne skutki, polegające na przenikaniu „zachodniej kultury biznesu” w rynek kaukaski. Konsekwencją tych działań jest co raz szersza dyskusja nad społeczną odpowiedzialnością biznesu w tym państwie.

Należy jednak pamiętać, że zmiany systemowe w Gruzji nie są konsekwencją reform ustrojowych. To biznes i „elity elit” kształtują proces decyzyjny. Tranzycję kaukaską cechuje ograniczony proces „adaptacji innowacji” [41: 81], a w niektórych sektorach gospodarki funkcjonuje jeszcze system rozdzielenia i nakazowy. Problematyka społecznej odpowiedzialności biznesu jest zjawiskiem tolerowanym w zakresie, w którym nie ogranicza interesów „monopolistów”. Nie ma zatem dla niej miejsca w gruzińskiej gospodarce, ponieważ to elity biznesu wyznaczają granice adaptacji poszczególnych reform [41: 82].

Hermetyczny biznes ogranicza partycypację i mobilizację społeczeństwa, osłabia znaczenie organizacji pozarządowych [41: 82-83]. W Gruzji dominujące stereotypy wykształciły jedyny w swoim rodzaju i charakterystyczny dla regionu rodzaj trybalnej kultury biznesowej.

„WZAJEMNOŚCI” I RYNKOWE WSPÓLZALEŻNOŚCI „ELIT BIZNESU”

Istotną rolę w kształtowaniu biznesu w Gruzji mają czynniki socjokulturowe [44: 12], które wpływają na mechanizm wyłaniania elit biznesu i funkcjonowanie gospodarki. Takie ujęcie omawianej problematyki, wskazuje na znaczącą siłę tradycji w transformacji.

Pojęcie społecznej odpowiedzialności biznesu, pojawia się tu, jako konsekwencja globalizacji [17: 89], zauważalnej w państwach Kukazu Południowego. To również dyskusja nad występowaniem wzajemnych relacji między neoliberalizmem, neokorporacjonizmem [14], a instrumentami zarządzania gospodarką jako całością. Podejście to komponuje się ze specyfiką

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.

tranzycji gospodarczej Armenii, Gruzji i Azerbejdżanu i rolą elit biznesu w tym procesie.

Określenie wzajemnych relacji i współzależności elit biznesu w Gruzji, nieodzownie wiąże się z trybalną formą transformacji, pozbawioną restrukturyzacji i rekapitalizacji. Posiadają one swoje specyficzne uwarunkowania, wynikające z silnych wpływów ekonomicznych i politycznych [7: 166]. Elity biznesu stanowią wsparcie dla władzy, kształtując sukces lub porażkę wielu kwestii. Ma to zastosowanie również w stosunku do zjawiska społecznej odpowiedzialności biznesu, którą podobnie jak transformację, cechują mechanizmy polityki klanowej. Liberalizacji podlegają te zjawiska, które generują zyski. „Upaństwowione” zostają te elementy polityki, które wiążą się z dodatkowymi kosztami dla biznesu (również jego społeczna odpowiedzialność).

„Elity elit” inicjują kierunki przemian społeczno-politycznych [13: 38]. „Klasa wybrana” [31: 278-279] dzieli społeczeństwo na „tych, którzy sprawują władzę i tych, którymi się rządzi” [23: 50]. W tym ujęciu trybalizm determinuje kulturę polityczną i mentalność społeczeństwa, poprzez istnienie „grup elitarnych” [30: 57-60]. Wprowadzony w niniejszym artykule termin „elity biznesu”, wskazuje na wyraźną korelację „elit” i „biznesu”, kładąc nacisk na gospodarczy wymiar problematyki [9: 13-19; 20: 276-291]. W państwach Kaukazu Południowego w ich skład wchodzi zarówno elity bogactwa [15: 11-39], elity polityczne i elity władzy.

Problematyka wzajemnych relacji i współzależności elit biznesu wiąże się z zagadnieniem wspólnych interesów. W praktyce kształtuje się biurokratyczna oligarchia [29: 1413], będąca skutkiem patrymonialnego modelu państwa, w którym jednostki społeczne „obsesyjnie” dążą do władzy [1: 9].

BIZNES, OBYWATELE, ORGANIZACJE POZARZĄDOWE

Trybalna transformacja ekonomiczna stawia przed Gruzją wiele wyzwań społecznych, gospodarczych czy politycznych. Przemiany w biznesie, balansują między korporacjonizmem klanowym a poczuciem solidarności. Funkcjonowanie quasi-demokracji utrudnia realizację wielu reform [28: 8-9], również upowszechnienie społecznej odpowiedzialności biznesu. Dyskusyjny pozostaje wpływ „elity elit” na społeczeństwo. W Gruzji „nagromadzony” kapitał społeczny [5: 22] nie został bowiem należycie uwzględniony w transformacji.

Znaczna część obywateli Gruzji żyje poniżej granicy ubóstwa, przy czym dochody elit biznesu nadal rosną. Brak klasy średniej i słabo rozwinięty

sektor MSP skutkuje rosnącym wskaźnikiem bezrobocia. Ponad połowę dochodu Gruzji generuje „szara strefa”, a to sprzyja korupcji i wzrostowi relacji nieformalnych.

Biznes pozbawiony jest innowacyjności ekonomicznej, nowoczesnej infrastruktury i technologii. Miejscowy kapitał inwestycyjny cechuje słabe zaplecze [25: 38], skupione przede wszystkim na realizacji partykularnych nie społecznych interesów. Również obywatele i organizacje pozarządowe pozostają pod silnym wpływem biznesu.

Dużą rolę w transformacji gospodarczej państw regionu odgrywają izby handlowo-przemysłowe. Funkcjonują one na zasadach partnerskich i można uznać je za „kolebkę” zjawiska społecznej odpowiedzialności biznesu w Gruzji. Są dość silnie powiązane z rządem, co ogranicza ich niezależność i zakres działania. Zasadniczym problemem pozostaje nieudolność prowadzonego dialogu społecznego i konsultacji między państwem, biznesem, a obywatelami [25]. Napływ inwestorów kazachskich i rosyjskich, a także konflikt w Osetii Południowej, to kolejne czynniki destabilizujące relacje między władzą, biznesem, obywatelami i organizacjami pozarządowymi w Gruzji.

Niesprecyzowane pozostają również cele działalności tychże organizacji. Zbyt globalne ujęcie skutkuje szybkim rozpadem tworzonych struktur organizacyjnych. Jest to efekt braku tradycji funkcjonowania w państwie społeczeństwa obywatelskiego. W związku z ruiną gospodarczą i katastrofą socjalną młodej demokracji gruzińskiej, znaczna część tworzonych organizacji „trzeciego sektora” nastawiona jest na zwalczanie ubóstwa i poprawę poziomu życia” [25]. Problematyka społecznej odpowiedzialności biznesu „schodzi na plan dalszy” lub nie pojawia się.

Gruzińskie organizacje pozarządowe realizują projekty przede wszystkim w obszarze edukacji, ochrony zdrowia i zabezpieczenia społecznego. Dialog z biznesem w tych kwestiach jest najczęściej pomijany. W quasi-konsultacjach uczestniczą zazwyczaj tylko przedstawiciele władz. „Elity elit” ograniczają się do przestrzegania niezbędnych wymogów formalno-prawnych. Pozostałe kwestie, związane ze społeczną odpowiedzialnością biznesu są dalekie od realizacji. Za inwestycje w zasoby ludzkie czy ochronę środowiska odpowiedzialne staje się państwo, biznes w tych kwestiach „stoi na uboczu”.

Cechą charakterystyczną tych organizacji jest to, że po zakończeniu swojej działalności na rzecz podmiotu zewnętrznego: państwowego lub międzynarodowego przekształcają się w firmy prywatne świadczące usługi komercyjne. Przyjmują tym samym charakter oragniazacji biznesowych, które

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.

zgodnie z kaukaską mentalnością, zaczynają dążyć do władzy. Ich społeczna i obywatelska idea działalności zanika.

ZAKOŃCZENIE

Społeczna odpowiedzialność biznesu w Gruzji jest zjawiskiem niezwykle dyskusyjnym, szczególnie z uwagi na trybalny charakter transformacji w regionie. Elity biznesu nie współpracują ze społeczeństwem, stoją ponad nim. Wyjątek stanowią, sytuacje, w których walczą o poparcie polityczne (B. Iwaniszwili).

Biznes w Gruzji na chwilę obecną nie jest zainteresowany budowaniem zjawiska społecznej odpowiedzialności, ponieważ traktuje je w kontekście kosztów, nie inwestycji. Władze państwowe zbyt słabo kontrolują biznes, by wymóc zobowiązania w tym zakresie. Wszelkie działania służą realizacji celów partykularnych, nie publicznych. Silne instrumenty finansowe wspierają i kontrolują działania w państwie, które komponują się ze strategią ekonomiczną, popieraną przez elity biznesu”.

Gruzji brakuje istotnych podstaw dla funkcjonowania odpowiedzialnego biznesu – społeczeństwa obywatelskiego. Gospodarka traktowana jest jako system niewyczerpalnych zasobów [4: 343], z którego „pobiera się” bez ograniczeń i nie daje nic w zamian.

Elity biznesu traktują społeczeństwo i demokrację instrumentalnie [8: 160]. Tym samym „interesy panujących elit są odniesieniem dla realizowanych lub poszukiwanych paradygmatów modernizacji a nie odwrotnie” [8: 192]. Elity biznesu i społeczeństwo funkcjonują w otoczeniu poddanym wpływom trybalizmu i polityki klanowej, co rzutuje na efekty działań transformacyjnych, w tym: nierynkowy podział aktywów, quasi-militaryzację stosunków gospodarczych oraz tendencję do utrzymania monopolu za każdą cenę [32: 4].

Biznes w Gruzji wykorzystuje regres wynikający z transformacji ekonomicznej. Buduje swoją pozycję na tle problemów z niej wynikających, dlatego walka z bezrobociem, zapaścią sektora rolniczego czy niestabilnością polityczną jest zwyczajnie nieopłacalna. Takie zjawiska jak korupcja, klanowość czy nepotyzm kontrolują społeczną odpowiedzialność biznesu w Gruzji. Występują silne tendencje do zawłaszczania władzy i dominacji interesów grupowych nad państwowymi. W polityce kadrowej lojalność wypiera profesjonalizm, nie dając szansy na konstrukcję i realizację dobrych projektów transformacji gospodarczej.

Kontrolery wewnętrznie spolaryzowane, a także nierzadko uwikłane w interesy korporacyjne, nie mają wystarczającej siły przebiccia by przeciwstawić się negatywnym przejawom transformacji gospodarczej.

Streszczenie

Corporate social responsibility in Georgia is a very disputable phenomenon, mostly because of the tribal character of the region's political transformation. Business elites do not cooperate with society, but place themselves above it. Exception from this general rule may be made of situations when they strive for political legitimacy (B. Iwaniszwili).

Nowadays business in Georgia is not interested in developing corporate social responsibility. Georgian businessmen perceive it more as a significant expense than an investment. Public authorities are deprived of sufficient control over private business sector to force the implementation of rules of corporate responsibility.

Georgia is devoid of an essential fundament for corporate responsibility – civil society. Economy is treated there as a system of inexhaustible resources [4: 343], which may be endlessly exploited, while giving at the same time nothing in return. The treatment of society and democracy by business elites is highly instrumental [8: 160]. Thus “the interests of the ruling elites constitute a point of reference to the already realized or still wanted paradigms of modernization, and not the other way” [8: 192]. Business elites and society function in the environment impressionable by tribalism and clan politics, which influences the effects of transformation processes, inter alia: non-market distribution of assets, quasi-militarization of economic relations and tendency to sustain monopolies at any cost [32: 4].

Business in Georgia is taking advantage of the regression caused by the economic transformation. It builds its own position against a background of such transformation. Thus the reduction of unemployment, preventing further collapse of the agricultural sector and providing political stability are simply unprofitable. Such phenomenon as corruption, clan structure or nepotism dominate corporate social responsibility in Georgia. Georgia faces strong tendencies to appropriation of power and putting group interests before the public good. In human resources loyalty displaces professionalism, disqualifying any attempts to construct and realize effective projects of economic transformation.

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.

Counter-elites are internally polarized, and often involved in corporate interests, not having enough power to put themselves through the negative manifestations of economic transformation.

Spis literatury

- [1] Afanas'ev M.: *Ot vol'nykh ord do chanskoj stavki*, „Pro et Contra”, nr 3, 1998.
- [2] Ároševskaâ E.: *Biznes-elity: „Nas ne potopiš”*, www.futurumtour.com/che/che_09_58.php.
- [3] Asatiani R.: *A Small Country Has No Right to Make Big Mistakes*, Tbilisi 2005.
- [4] Baland'e Ž.: *Političeskaâ antropologiâ*, Moskva 2001, s. 43.
- [5] Balcerowicz L.: *Socjalizm, Kapitalizm, Transformacja. Szkice z przełomu epok*, Warszawa 1997, s. 22;
- [6] Bal-Woźniak T., Woźniak M.G.: *Gospodarka Polski 1989-2011. Transformacja. Modernizacja. Spójność społeczno-ekonomiczna*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, nr 21, 2011.
- [7] Beanl M. A.: *History of the Business Man*, New York 1938.
- [8] Bodio T., Załęski P.: *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja. Modernizacja. Etnopolityka*, Warszawa 2008.
- [9] Čirikova A.E.: *Lidery rossijskovo predprinimatel'stva: mentalitet, smysly, cennosti*, Moskva 1997.
- [10] Dąbrowski K.: *Etapy rozwoju gospodarczego Gruzji w latach 1801-2004*, Warszawa 2004.
- [11] Eliseev S.M.: Markarân A.G., *Vzaimootnošeniâ biznesa i vlasti v Armenii (ocenkach ekspertov)*, www.isras.ru/files/File/Socis/2009-06/Eliseev_Markaryan.pdf.
- [12] Halbach U.: *Meždu „goračej vojnoj” i „zamorožennymi konfliktami”*, Kijev 2002.
- [13] Higley J., Pakulski J.: *Elite Theory and Research in Postkommunist Societas*, w: Frentzel-Zagórska J., Wasilewski J.: *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe*, Warszawa 2000.
- [14] Ismailov E., Papava V.: *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy*, Stockholm 2006.
- [15] Kojder A. (red.): *Dawne i nowe problemy społeczne. Szkice do obrazu społeczeństwa polskiego u progu XXI stulecia*, Warszawa 2002.

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.

- [16] Konończuk W.: *Elity władzy a wielki biznes*, w: Bodio T., Jakubowski W.: *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010.
- [17] Korzhov G.: *Globalizacja jako eksport zachodnich wartości: doświadczenia postkomunistycznej Ukrainy*, w: Dobrzański A., Jakubowski J., Wawrzynowicz A. (red.): *Kraje Europy Środkowo-Wschodniej a globalizacja*, Poznań 2005.
- [18] Koylmen D.: *Kapital social'nyj i čelovečeskij*, „Obščestviennye nauki i sobremennost”, nr 3, 2002.
- [19] Kryštanovskaâ O.: *Anatomiâ rossijskoj elity*, www.lib.rus.ec/b/187639/read.
- [20] Kukolev I.V.: *Rossijskaâ biznes-elita v centre ekonimičeskich preobrazovanij*, w: Ašin G.K., Ochotskoj E.V. (red.): *Kurs elitologii*, Moskva 1999.
- [21] Kuraszko I., Augustyniak S., *15 polskich przykładów społecznej odpowiedzialności biznesu*, Warszawa 2009.
- [22] Margania O. L. (red.): *SSSR posle raspada*, Sankt-Petersburg 2007.
- [23] Mosca G.: *The Ruling Class*, New York 1939.
- [24] National Bank of Georgia, *Annual Report 1998*, Tbilisi 1999.
- [25] *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie udziału społeczeństwa obywatelskiego we wdrażaniu planów działań w ramach europejskiej polityki sąsiedztwa w krajach Zakaukasia: w Armenii, Azerbejdżanie i Gruzji*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, nr C 277, 2009.
- [26] Paceva I.V.: *Formirovanie regionalnoj politiko-administrativnoj elity (na primere Krasnodarskogo kraâ)*, www.referat.ru/referats/view/22587.
- [27] Papava V.: *Necroeconomics. The Political Economy of Post-Communist Capitalism*, New York 2005.
- [28] Papava V.: *The Essence of Economic Reforms in Post-Revolutionary Georgia: What about the European Choice?*, „Georgian International Journal of Science and Technology”, nr 1, s. 8-9, 2008.
- [29] Pareto V.: *The Mind and Society*, New York 1963.
- [30] Pareto V.: *Sociological Writings*, London 1966.
- [31] Pareto V.: *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, Warszawa 1994.

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.

- [32] Peshkov I.: *Globalny rozwój w kontekście społeczno-gospodarczych wyzwań Azji Środkowej i Kaukazu Południowego*, Projekt współfinansowany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP w ramach programu „POLSKA POMOC”, Instytut Wschodni UAM, www.iw.amu.edu.pl/_data/assets/file/0015/32802/drPieszkov_ref.pdf.
- [33] Peregubov S.P.: *Krupnaâ korporaciâ kak subiekt publičnoj politiki*, Moskwa 2006.
- [34] *Regional'nyj aspekt biznes-elity v strukture obščestwa*, www.otherreferats.allbest.ru/political/00021631.html.
- [35] Rotbarg M.: *Vlast' i rynek*, w: Sapov G.: *Gosudarstvo i ekonomika*, Čelâbinsk 2003, s. 343.
- [36] Sielski J., *Wzory osobowościowe przywódców politycznych krajów WNP (propozycje konceptualne)*, w: Bodio T. (red.): *Przywódstwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań*, Warszawa 2010, s. 325-338.
- [37] State Department for Statistic of Georgia, *Statistic Yearbook 2003*, Tbilisi 2004.
- [38] Szmitter F.: *Neokorporatizm*, w: Turgajev A., Isajev B., Chrjenov A.: *Politologiâ: chrestomatiâ*, Sankt-Petersburg 2006.
- [39] Vaal T.: *Výbor Gruzii. Kakoj kurs izbrat' w pieriod neopriedelennosti?*, Moskwa 2011.
- [40] Viktorovna K.Û.: *Instytucjonal'naâ struktura regionalnoj poliitičeskoj elity v sovremennom rossijskom obščestwie*, Volgograd 2005.
- [41] Wardęga J.: *Modernizacja i transformacja gospodarcza Polski w kontekście społecznym*, w: Stępień J. (red.): *Bridging cultures. Polska pomiędzy wschodem i zachodem w XXI wieku*, Kraków 2011.
- [42] Wiellisz S.: *Georgia. A brief survey of macroeconomic problems and policies*, Warsaw 1996.
- [43] Winiecki J.: *Transformacja postkomunistyczna. Studium przypadku*, Warszawa 2012.
- [44] Wojtaszczyk K.A., *Transformacja systemowa w Europie Wschodniej – próba bilansu*, w: Godlewski T., Koseski A., Wojtaszczyk K.A. (red.): *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989-2002*, Bydgoszcz-Pułtusk 2003.

M. Sikora-Gaca, *Transformacja gospodarcza a społeczna odpowiedzialność elit biznesu w Gruzji*, „Transformacje” 2014, nr 1-2, s. 412-423.